

28. A helyi kultuszok irodalomtörténeti jelentőségére a magyar kultusz kutatás számos részeredménye figyelmeztetett. Itt csak néhány alapvető munkát idézek: Praznovszky Mihály, *A szellemiadal ünnepei. A magyar irodalom kultikus szokásrendje a 19. század közepén*, Mikszáth Kiadó – Prospektus, Bp. – Veszprém, 1998; Lakner Lajos, *Az Arkádia-pör fogságában, A debreceni Csokonai-kultusz*, Déri Múzeum, Debrecen, 2014; *A irodalom ünnepei*, szerk. Kalla Zsuzsa, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2000; Kerényi Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete 1790–1867*, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Bp., 2002.

29. Az immerzivitás szerteágazó problémarendszerét itt nincs módomban kifejteni. Egy olyan munkát idézek szakirodalomként, mely a virtuális valóság immerzivitáskeresőjét a korábbi immerzivitás-ideálok kontextusában tárgyalja: Joseph Nechvatal, *Immersive Ideals/Critical Distances*, Lambert Academic Publishing, 2009. Lásd továbbá Ármeán Otília, *Digitális esztétika*, Korunk, 2012/10, 44–52.

30. Imre László, *A magyar verses regény*, Akadémiai, Bp., 1990; Imre László, *Műfajok létformája 19. századi epikánkban*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996.

31. Részletes kifejtéséhez lásd Tarjányi Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Universitas Kiadó, EditioPrinceps Kiadó, Bp., 2013.

FENYŐ D. GYÖRGY

Arany János az iskolában

Két szempontból is problémátlan Arany helye a magyar irodalomtanításban. Egyrészt azért, mert nagyon kialakult és lényegében megkérdőjelezetlen az Arany-kanon, vagyis az, hogy mely műveket és mikor szokás tanítani. Az 5–8. osztályban előkerülő művek közül *A walesi bárdok* a diákok legkedvesebb verselményeinek egyike, a *Toldi* is majdnem minden gyerek szereti, a *Családi kör* szépsége szintén lebilincseli őket. Kicsit háttérbe szorult a *Rege a csodaszarvasról*, de azért szokás tanítani, és ha nem is szeretik annyira a gyerekek, mint az előbbieket, de azért nem okoz ellenérzéseket sem. A középiskolákban tanított Arany-balladák szintén a diákok kedvenc versei közé tartoznak (elsősorban az *Ágnes asszonyt* és a *Szondi két apródját* szokás feldolgozni, de más balladákat is), a *Toldi estéje* általában szintén a szeretett művek közé tartozik. Problematikusabb Arany lírájának helyzete: az 1980-as évek elejének nagy felfedezettjeire, a tragikus-ironikus hangvételű Arany-versekre (*Kertben*, *Visszatekintés*, *Lejtőn*) kevésbé rezonálnak a diákok, de mintha inkább elmennének mellettük, és nem okoznak nagy ellenérzést. Másrészt azért viszonylag problémátlan Arany tanítása, mert műveiről annyi elemzés, tankönyvszöveg, segédanyag keletkezett már, hogy lényegében nemcsak a művek kánonja rögzült, hanem a tanítás módjának és a művek értelmezésének kánonja is. Bőven van hová nyúlnia szakirodalomért minden tanárnak, és az egyes értelmezések nem is mondanak egymásnak ellent, legfeljebb másra helyezik a hangsúlyt vagy mást emelnek ki erősebben.

A továbbiakban két tanítási kérdéskört érintek. Először olyan szövegmanipulációs feladatokat mutatok be (részben játékokat és kreatív írási gyakorlatokat is), amelyek alkalmasak arra, hogy kánonon kívüli művekkel is foglalkozzunk, és ezekben Arany humora nagyobb hangsúlyt kapjon. Másodsor néhány olyan műről beszélek, amelyek megidézik Arany János költészetét, és ezeken keresztül kicsit az Arany-hatástörténetet és az Arany Jánoshoz való viszonyunkat is érinthetjük.

I. Szövegmanipulációs feladatok, verstani és kreatív írási feladatok

A következő versek egyike sem tartozik a legismertebbek közé, bár az Arany Jánost szeretők általában tudnak róluk. Mind olyan rövid, kicsi, jelentéktelen, s a kiadások is gyakran a rögtönzések, személyes apróságok között közlik őket. Mi több, mindegyik részben arról is szól, hogy nem olyan fontos, jelentőségteljes mindez, ami az emberrel történik, hogy a saját élményeim és világom mennyire más-hol van, mennyire kifelé tartok az életből. Arany bizony meglehetősen lefelé stilizálja önmagát ezekben a versekben, nem nyelvileg stilizál alul, hanem abban, hogy hogyan értékeljük a lírai ént, hogy milyen a viszonya a beszélőnek önmagához, korához, világához.

Érdekes mindegyiket valamilyen szövegmanipulációs feladatban odaadni a diákoknak, de ne várjuk el tőlük, hogy az eredetit rekonstruálják. Instrukciónak inkább azt kell mondani, hogy próbálják úgy kiegészíteni a verseket, hogy azok értelmes, koherens szöveget alkossanak. Nem lehet feladat felvenni a verseny Arany nyelvi-szemléleti gondolkodásával és erejével. Az viszont igen, hogy a meglévő nyelvi anyag alapján igyekezzenek egy értelmes szöveget létrehozni. Emellett – és ha tetszik, az előzőnél is lényegesebb – feladat lehet érvelni bizonyos megoldások mellett és más megoldások ellen; olyan alaposan megnézni a szöveget, hogy abból annak nyelvi logikájára következtetni tudjanak. A nagyon rövid, kettő-négy-hat soros szövegek azért különösen alkalmasak erre, mert egyben átláthatóak, az alapos olvasás során nem kerülheti el semmi a figyelmet.

1. Az első vers a legismertebb, már csak azért is, mert beleillik abba az Arany-képzőnkbe, amely szerint Arany menekült a városból, az ismertségtől, a hivatalosságtól, a tekintély fényétől, és mindig is a csöndbe, a faluba, az ismeretlenségbe vágott vissza.

A verset két szó kihagyásával adjuk a diákoknak, de úgy, hogy jelezzük a két kihagyott szó helyét, és megadhatunk három megoldási lehetőséget. Az a kérdésünk, hogy melyik illik leginkább a versbe.

Szülohelyem

Szülohelyem: Szalonta,

Nem szült engem szalonba;

Azért vágyom

.....és vadonba.

a./ naponta

b./ havonta

c./ malomba,

a./ Álmomba

b./ Városba

c./ Kunyhóba

Szalonta neve ismerős lesz a diákoknak, a *szalon* azonban már nem mindig, érdemes rákérdeznünk, és ha szükséges, megmagyarázni a szót. A harmadik sor három megadott lehetséges megoldása közül a szó rímbe helye és a ritmika nem segít, mert zeneileg mindhárom illik a versbe. Azonban hamar ki lehet zárni a *malomba* szót: sem előzménye nincs a versben, sem olyan metaforikus tartalma, amiért itt indokolt lenne. Az első két sorból következik a harmadik-negyedik (*Azért*), de a *malom* és az első két sor világa között nincs kapcsolat. Marad tehát a két időhatá-

rozó, amelyek közül mindkettő lehetséges lenne. Ám miközben a *naponta* a vágyakozás állandóságát és feszítő mivoltát fejezi ki, a *bavonta* sokkal pontosabb időmegjelölésnek tűnik. Márpedig a vágyakozás nem olyan természetű érzés, hogy azt könnyű legyen ritkán, de rendszeresen visszatérő érzésként elképzelni.

A negyedik sor helyhatározója egyrészt olyan kell legyen, ami éssel összeköthető a vadonba helyhatározóval, másrészt valószínűleg ellentéte kell legyen a *szalomnak*. E két érv indokolja, hogy nem lehet a *város* a vágyakozás célja (még akkor sem, ha jogilag Szalonta/Nagyszalonta város). Az *álmomba* ilyen értelemben lehetséges lenne, ám az *és vadonba* folytatás kizárja: a konkrét(nak tűnő) *vadon* mellett az elvont és nem téri értelmű *álmom* egy 19. századi versben még nem szerepelhet ugyanazon felsorolás két elemeként. A *kunyhó* viszont a maga egyszerűségével, puritánságával, rejtőzködő és elrejtő hangulatával szövegellentéte a *szalomnak*.

2. A *Mi vagyok én?* ugyanazon öironikus és rezignált, bölcs és fájdalmas, lemondó és humoros rövid versek közé tartozik, mint az előbbi: „Mi vagyok én? Senki Pál, / Egy fájó gép, mely pipál.” Ismeretlen lehet a diákok számára a Senki Pál név, amely a 19. századi népnyelvben még létezett, és amelyet tréfásan és kicsinyítő módon használtak az emberre: „jött egy ember, egy Senki Pál”, ma valahogy úgy mondanánk szintén a hétköznapi-szlanges nyelvváltozatban, hogy „jött valami no name ember”, esetleg „jött egy random ember”. Ezt az információt nem érdemes előre elmondani a gyerekeknek, de utólag érdemes azon elgondolkodni, mit is jelent egy másik ember Senkiként, no name-ként való megnevezése. A pipálás mint nagyon hétköznapi, mindennapi cselekedet szintén nem ismerős legtöbbször számára, de nem is érthetetlen. Innen már tovább lehet lépni a pipál szó kétértelműsége felé: a pipázik és a lélegzik jelentések felé. Az emberi test, az emberi szervezet megnevezése gépként szintén nem ismeretlen sem a köznyelvben, sem a költészetben – akár a tüdőre, akár az agyra, akár a mozgásra gondolunk. Szintén rendkívül érdekes a vers két mondata közötti kapcsolat: a kérdés akár nagyon komolyan vehető is lehetne. Kísérlet az öndefinícióra, egy ember legfőbb kérdése önmagáról az, hogy mi/ki vagyok én. A válasz azonban nem egzisztenciális szinten fogalmazódik, hanem a test, a hangulat, a hétköznapi rutinok szintjén.

Ezt a rövid verset szavakra szétvágva lenne érdekes odaadni a diákoknak:

, , . ? Egy én fájó gép mely Mi Pál pipál Senki vagyok

Vagy legépelhetjük egy sorba az írásjeleket és a szavakat, vagy kis kártyákon adhatjuk oda azzal az instrukcióval, hogy készítsenek belőle értelmes verset. Ha hozzátesszük, hogy a vers rímek és két sorból áll, azzal megkönnyítjük a munkájukat. Nehézséget főleg a Senki szó névként történő használata okoz majd. A szavak összerakása alapján, az érvek felhasználásával kerülhet sor a vers rövid értelmezésére.

3. Az *Ötvenhárom év* című vers éppúgy a rezignáció hangján szólal meg, mint az előző: „Az élet rajtam egyre nehezebb: / Kivénültem a kortársaim közül.” Tudósítás egy közérzetről, lelki helyzetkép. Nyilvánvalóan felmerül majd a diákokban, hogy

53 évesen öreg-e valaki, érezheti-e öregnek valaki magát, hogy van-e az életkorok megélésében és megítélésében különbség a 19. század második fele és a 21. század eleje között. Eljuthatunk a megbeszéléssel oda, hogy a cím tényrögztítő mivolta megengedi, hogy egy életkort valaki így vagy úgy éljen át – mondjuk beérés-ként vagy kikopásként, csúcspontként vagy megöregedésként, és hogy az adott életkorra ezernyi válasz és érzelmi (meg életvezetésbeli) reakció születhet a lezárástól a felgyorsulásig, az életközepi válságtól az életkor tagadásáig vagy tudomásul nem vételéig.

Ötvenhárom év

Az élet rajtam egyre nebezül:

Kivénültem a közül. a./ sorstársaim b./ kartársaim c./ kortársaim

A megoldás során az árnyalatokra kell figyelniük a diákoknak, még ha nem is olyan nehéz megkülönböztetni a lehetségest a kevésbé valószínűtől. A *kartárs* szemantikailag tökéletesen beleillik ugyan a versbe, hiszen felpanaszolhatja valaki, hogy éppen a vele egy pályán lévők közül öregedett ki, mégsem valószínű ez. Egyrészt a szó kissé hivatalos ízű, vagy ha nem hivatalosnak, akkor hivatalosságában ironikusnak érezzük. Másrészt abban az esetben a vers nem valamilyen fontos egzisztenciális problémáról szól, hanem csak egy tényről. A *sorstárs* szó emelkedettsége, poétikussága miatt inkább illik a versbe. De vagy egy kicsit túl sok ez a szó, vagy túl kevés: ha a sorsról esik szó benne, akkor túl sok egy kétsoros vershez, egy csak sóhajtásnyi szöveghez, amelyben a pátosznak nem sok helye lehet. Ha a szó nagyon köznapi jelentését érezzük bele (például hogy sorstársaim a velem egy orvosi rendelőben várakozók), akkor viszont nagyon kevés. A *kortárs* szó előtagja viszont szépen folytatja a *kivénül* ige megfogalmazta élményt: az ember a saját kortársai közül vénülhet ki. Vigyázat: nem a nemzedéktársai közül, hiszen azokkal együtt vénül meg, kopik el és kopik ki. Viszont a kortársak az valóban referencia mindenki számára: az embernél fiatalabbak is, idősebbek is, a nemzedéktársai is, akik az emberrel együtt éltek, akik ugyanahhoz a világhoz tartoztak valamikor. Nos, közülük kivénülni, az az igazán fájdalmas érzés.

Az előző két versnél megadtam három-három lehetőséget a kipótlásra. Ez azt eredményezi, hogy az adott három szó hangzására, használati és jelentéskörére fog koncentrálni a beszélgetés. Így nem nehéz a feladat, a vita pedig nagyon jól mederben tartható. Természetesen szervezhetjük ezt a feladatot úgy is, hogy nem adunk meg lehetséges megoldásokat, hanem a diákoknak maguknak kell kiegészíteniük a verset. Ismételjük: nem kitalálniuk, hogy mit írt oda Arany János, hanem kigondolniuk egy-egy olyan szót, ami beleillik a hiányos szövegbe.

4. A következő két versnél nem adunk meg lehetőségeket, vagyis nehezebb változatokban közöljük a feladatokat. De természetesen kitalálhatunk itt is két-három lehetőséget Aranyé mellett, vagy ha úgy érezzük, hogy diákjaink nem fognak kitalálni önmaguk szövegkiegészítési lehetőségeket, vagy ha a megbeszélés során valamire nagyon erősen fókuszálni szeretnénk.

Sejtelek

*Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kérébe,
Betakarít régi rakott csűrrebe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.*

A versben nehézséget jelenthet a mai diákok számára, hogy a *kéve*, a *csűr* és a *rakott* (*csűr*) szavak jelentését nem biztos, hogy ismerik, vagy valószínűleg nem pontosan ismerik. A *rakott* szó esetén először valószínűleg fel sem tűnik, hogy annak a jelentését is kell érteni, és a másik két szó ismeretében valóban kitalálható. Érdekes azonban felhívni a figyelmet a szónak arra a jelentésére, amelyben a súly, a nehézség, a teher kap hangsúlyt (rakott szekér), és arra, amelyben a bőséges, gazdagon tele lévő lesz hangsúlyos (dúsan megrakott ünnepi asztal). E három szó értése elengedhetetlen ahhoz, hogy a vers metaforikáját megértsük, márpedig a szöveg első sorban erre a metaforasorra épül, másrészt az alábbi hiányos szöveg kiegészítése is ezáltal válik lehetségessé. Természetesen nem kell mindenképpen előre tisztázni ezeknek a szavaknak a jelentését: ha a diákok dolgoznak a szöveggel, nagyon hamar kérdésként fogják felvetni, ha bizonyos szavakat nem értenek, vagy ha kevésnek érzik azt, amit tudnak.

Sejtelek

*Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kérébe,
..... régi rakott csűrrebe,
Vet helyemre más cserébe.*

A kipótlás és a létrehozott megoldások megbeszélése során mindenképpen érinteni kell a szöveg minden elemét: a metaforasort is, az *Isten* szó szerepét, a cím sugallatát, a ráérős első sort, a négyes ragrím hatását, az én versbeli pozícióját és kiemelését, és minden mást.

Ha születnek érdekes, mérlegelendő megoldások, akkor főleg azokról beszéljünk. Ha a diákok megoldásai között van olyan változat is, amely megegyezik Aranyéval, akkor azt mindenképpen vegyük be a megbeszélendők közé. Ha nem születne elég vagy nem születne elég sok érdekes megoldás, akkor hamar helyezzük el mi a megoldások között az eredetiben szereplő szavakat, mert a megbeszélés során gyorsan felismerik a diákok a metaforasor logikáját, és akár a reveláció erejével hathat rájuk az eredeti Arany-vers.

5. A negyedik vers kevésbé személyes, mint az eddigiek. Ami mégis rokonítja velünk, az a forma egyszerűségén és a lakonikus megfogalmazásmódon túl a szemléletben rejlik: ahogy az előző három versben, úgy ebben is valami olyan dimenziót kölcsönöz a tényeknek Arany, amivel nagyon megemeli a szöveget.

Cylinder

*A kalapom cylinder,
Nem bolmi csekélység:
Ha fölteszem: magasság,
Ha leveszem: mélység.*

A vers megértéséhez természetesen ismerni kell a *cylinder* szót, és mivel a vers erre épül, nem is érdemes megvárni, amíg a diákjaink a többi elemből kitalálják a jelentését, hanem nagyon hamar érdemes megbeszélni. Ha viszont ez megtörtént, akkor bátran odaadhatjuk a kiegészítendő szöveget, amelyből a 3. és a 4. sor utolsó szavát elhagyjuk.

Az előző három torzóval ellentétben ezt a szöveget szinte lehetetlenség kiegészíteni. Egyrészt kevesebb fogódzót ad a vers formája, hiszen még azt sem tudhatják a diákok, hogy keresztrímes, ölelkező rímes, félrímes vagy (esetleg) rímtelen versről van-e szó. Ha úgy látjuk, hogy ezt az információt jól fel fogják használni a csoportok, akkor megadhatjuk a rímképletet: x a x a, vagyis félrímes formáról van szó, a második sorra rímel a negyedik. Azért különösen nehéz a kiegészítés, mert éppen azt a két szót hagytam ki, ami egy másik dimenzióhoz tartozik, ami a hétköznapi tárgyat másként láttatja.

Mindezeket a feladatokat érdemes valamilyen kooperatív formában elvégeztetni, párban vagy három-négy fős csoportban. Sokkal inspirálóbb így dolgozni, mint egyénileg keresni szavakat, az egyes ötletek megihletik egymást, egy felvetett és hamar elvethető ötlet is megtermékenyítően hathat a közös gondolkodásra-ötletelésre.

6. A következő két vers is Arany rövid írásai közül való, a hatvanas-hetvenes évekből, amikor egy-egy évben legfeljebb ha négy-öt ilyen töredéket, apró szösszenetet vetett papírra, más lírai verset nem. Az elsőnél érdemes a szöveg metaforikáját kiemelni: az élet értelmes vagy értelmetlen voltát a gyertya-fáklya kép kifejtésével fejezi ki.

Aj-baj

*Nem fáklya vagy, életem:
Vagy te silány gyertya,
Mely csepü-kanóciát
Sercegve itatja,
Majd-majd el is oltja.*

*Mégis ha elégne!
De mennyi hiában
Elcsepeg, elcsurog
Így átabotában:
Áldatlan munkában.*

A versből kigyűjthetjük a tűzre, világító és melegítő tárgyra vonatkozó kifejezéseket, azokat külön közölhetjük ábécérendbe állítva, és az lesz a diákok – a csoportok – feladata, hogy igyekezzenek helyreállítani és értelmessé tenni a verset.

Aj-baj

*Nem vagy , éltem:
Vagy te silány ,
Mely csepű-.....
Sercegve itatja,
Majd-majd el is*

*Mégis ha !
De mennyi hiában*

..... ,
*Így átabotában:
Áldatlan munkában.*

elcsepeg / elcsurog / elégne / fáklya / gyertya / kanóccát / oltja

Amikor átadjuk az így megcsonkított főszöveget és alatta a kihagyott szavak listáját, magyarázzuk meg a szöveg néhány először nehezebben érthető szavát, kifejezését: a címet, az *átabotában* kifejezést, és a *csepű* szót (aj-baj = ikerszó, a baj főnévhez hozzátoldott aj hangutánzó előtaggal; átabotában = felületesen, összevisz-sza, nagyjából, minden rend nélkül; csepű = kóc; kender, len vagy juta mellékterméke, használták gyertya kanóccának, söprűnek és még sok háztartási eszköznek).

A szöveg összerakása és megbeszélése során még legalább két szóra térjünk ki részletesen, amelyek nem igénylik az előzetes magyarázatot, mert árnyalt értésük nem előfeltétele egy érvényes szövegrekonstrukciónak, de a teljes szöveg ismeretében mégis izgalmasak: majd-majd = a szókettőzéssel létrehozott ikerszó egyszerre foglalja magában a majdnem és a kicsit később, majd jelentéseket; hiában = a ma használt hiába szó régies alakváltozata, amely még őrzi az üresen szójelentést (szótöve a hiú, amely a régi magyarban az úr, üresség jelentéssel bírt, tájnyelvi jelentése a padlás, padlástér, és etimológiai kapcsolatban van vele a héj szavunk).

Az elemzés során pedig mindenekelőtt a *fáklya* és *gyertya* szavak metaforikájára helyezzük a hangsúlyt. A gyertyaláng mint az élet lángja igen gyakori metaforánk, a fáklya is, de ez utóbbi különböző magasztos jelentésekkel van teli, kezdve a 19. századi költészet lángoszlop jelentésétől (a költő mint „lángoszlop”, mint fáklya vezeti a népet) a sötétet elűző, azt betöltő világító tudás-metaforákon át az élet intenzív élését szimbolizáló jelentéséig. Érdemes megfigyelni, hogy Arany hogyan fokozza le a nagy metaforákat: nem kérdőjelezi meg az érvényességüket, de önmagára már nem tartja alkalmazhatónak őket, s a kollektív tartalmakat hogyan cseréli le személyes jelentésekre. S ezzel megmutathatunk egy töprengő, szerény, önironikus és rezignált emberi magatartást is.

7. Az *1872 május 1* című vers töredékben maradt, amit a kiadások az utolsó sor utáni kipontozással jeleznek.

1872 május 1

*Jöhetsz tőlem vidor tavasz,
Jöhetsz bús őszi felleg,
Nyár, mely pirít, tél mely havaz:
Én meg nem énekellek.
Az én időmnek egy szaka
Van már csak: a fagyos tél,
S ama földszarki éjszaka,
Melynek több napja nem kél.*

A feladatban itt is a szöveg metaforikájára érdemes a figyelmet fordítani. Ha kihagyjuk az összes jelzőt, amely az évszakokhoz és napszakokhoz kapcsolódik, lényegében egy vázat kapunk:

1872 május 1

*Jöhetsz tőlem tavasz,
Jöhetsz őszi ,
Nyár, mely , tél mely :
Én meg nem énekellek.
Az én időmnek egy szaka
Van már csak: a tél,
S ama éjszaka,
Melynek több napja nem kél.*

A feladatot megadhatjuk az előző feladat mintájára, ábécérendben: bús / felleg / havaz / fagyos / földszarki / pirít / vidor. Három oka is van annak, hogy én mégis inkább nyílt feladatként adnám. Az egyik, hogy jó, ha vannak ugyan hasonló feladatok, de azok mégsem ugyanolyanok, ha minden következő feladatnál kicsit többet, nehezebbet, kreatívabbat kell csinálni. A másik, hogy az évszakokhoz könnyen tudunk kifejezéseket kötni, szemantikailag viszonylag egynemű, ugyanakkor nagyon gazdag az a szókincs, ami szóba jöhet. A harmadik ok az, hogy a vers felkínálja egy sokkal izgalmasabb és kreatívabb feladat lehetőségét is: miután sikerült valahogy rekonstruálni a szöveget, utána vessük fel, hogy a vers töredékben maradt, a szövegkiadások kipontozott sorral jelzik, hogy folytatható lenne. Azt adjuk vagy választható, vagy szorgalmi házi feladatnak, hogy ugyanebben a versformában, a vers első felét tökéletesen tiszteletben tartva és mintának tekintve írják meg a vers második felét: még egy nyolc soros versszakot.

102

8. A következő versrészletben a rímekre hívjuk fel a figyelmet, majd a rímeken keresztül valami sokkal többre: az elbeszélő önreflexiójára, a megalkotottság kérdésére. Részletünk a *Bolond Istók* című elbeszélő költemény egy versszaka lesz, az Első ének 117. versszaka:

Bolond Istók, részlet

Mint a kuvasz (vagy rím okáért fecske)
Elkapja gyors röptében a legyet:
Hamar felfogja e szót a menyecske;
(Gaz nép erénye, érteni egyet) –
És felugorva mint... no persze: szöcske,
Ment, – hogy hová? azt meglátja kegyed,
Meg fogja látni, nyájas olvasó!
Csak légyen őt velem követni jó.

A vers megértéséhez érdemes valamelyest elmesélni a *Bolond Istók* történetét, vélhetően elérhetjük ezzel, hogy a teljes művet is elolvassák néhányan. De azt hangsúlyozzuk, hogy a két rímző kitalálásához nincs szükség a teljes mű vagy akár csak a történet, a szereplők, a szituáció ismeretére sem.

Mint a kuvasz (vagy rím okáért)
Elkapja gyors röptében a legyet:
Hamar felfogja e szót a menyecske;
(Gaz nép erénye, érteni egyet) –
És felugorva mint... no persze: ,
Ment, – hogy hová? azt meglátja kegyed,
Meg fogja látni, nyájas olvasó!
Csak légyen őt velem követni jó.

Nem önmagában a rímzők kitalálása lehet a feladat, bár nyilvánvalóan azzal kell kezdeni, hanem a rímek konstruálása-rekonstruálása után annak az elbeszélői magatartásnak a megfigyeltetése, amely a szavak versbeli szerepeltetését az elbeszélői önkényből és az olvasói elvárásból eredezteti. Mindenképpen figyeltessük meg a versszak rímeit, a stanza a b a b a b c c rím szerkezetét (bár nem kell, hogy előre rögzítsük ezt a szerkezetet, sokkal izgalmasabb enélkül rájönni a rímelésre, illetve majd megfigyelni, hogyan tölti ki szójátékkal a versszak ezt a képletet).

Elég evidensen adódhat a párhuzam az *Anyegimmel*:

Puskin: *Anyegin*, részlet (4. fejezet 42. versszak, Áprily Lajos fordítása)

Az ősz csikorgó fagyba fordul,
A dőr ezüstös takaró...
(Most azt várod rímemre: zordul;
Itt van, ni, kapd el, olvasó!)

A rímző milyenségének tematizálása, az olvasó megszólítása, az összekacsintás az olvasóval, az elbeszélő ironikus megjegyzései, ezáltal a történet abszolút mivoltának megszűntetése egyaránt közös eleme a két versnek. Felhívhatjuk a figyelmet a két versforma rokonságára: ötödfeles és ötös jambusokban íródott a *Bolond Istók*,

negyedfeles és négyes jambusokban az *Anyegin*. És érdemes eljutni innen a verses epika romantikus és későbbi ironizálásához, ahhoz, hogy az eposz és a *Toldi*-típusú elbeszélő költemény még megszólalhatott a naiv költő hangján, de ez a hang a 19. század közepén-második felében már valamiféle ironikus felhangot kell kapjon.

9. A következő feladat is (miként az *1872 május 1* című vers folytatása) lépés lehet a kreatív írás felé: lényegében bevezető gyakorlat a disztichon írásához. Kiindulópontnak használjuk fel Arany Jánosnak 1856-ban írott, a nagykőrösi gimnázium tanári karát kétsoros versbe foglaló szövegét.

A tanári kar

*Lengyel, Arany, Kiss, Nagy, Weiss, Pajzán, Mentovich, Ádám,
Varga, Szilágyi, Szabó, Szarka, Losonczi, Deák.*

Ha a verset odaadtuk, nézzük meg együtt alaposan: kérdezzük meg, mitől vers, fedezzük fel a hexametert és a pentametert, figyeltessük meg a cezúrát, hívjuk föl a figyelmet arra, hogy e két sor milyen gyakran szerepel együtt, mint nyitott és zárt sorpár, mint kérdés és válasz, mint hosszabb, amihez alkalmazkodni kell és rövidebb, ami igazodik a másikhoz – és így tovább.

A verset, ha éppen a disztichont tanítjuk, adhatjuk eleve feladatként. Elmeséljük, hogy Arany amikor tanár volt Nagykőrösön, két soros disztichonos versbe foglalta a tanári kar tagjainak vezetéknevét. A névsor ábécérendben így hangzott:

Ádám / Arany / Deák / Lengyel / Losonczi / Mentovich / Kiss / Nagy / Pajzán / Szabó / Szarka / Szilágyi / Varga / Weiss

Kicsit mechanikus, de sok játékot lehetővé tevő, érdekes feladat ez így is. Ám még sokkal izgalmasabbá tehetjük, ha olyan neveket kell disztichonba foglalni, ahol maguk a nevek is jelentéssel telítettek a diákok számára. Adjuk például, hogy foglalják disztichonba az osztály minél több tagját (egy, két vagy három sorpárba), foglalják disztichonba az iskola tanárainak névsorát, vagy adjuk oda az Aranycsapat tagjainak névsorát, és azt próbálják meg disztichonosítani (a mezszámok sorrendjében: Grosics / Buzánszky / Lőránt / / Lantos / Bozsik / Zakariás / Budai / Kocsis / Hidegkuti / Puskás / Czibor). Minden névsort nem lehet disztichonba foglalni, illetve valószínűleg többször ki fognak maradni nevek. Ilyenkor a versbe foglalandó névsoron végezhetünk módosításokat. Variálni lehet például a vezetéknevvvel és a keresztnévvvel, használhatjuk a beceneveket is, írhatunk hozzájuk jelzőket, belefoglalhatjuk a neveket egy értelmes szövegbe. Ezekkel nem csak egyre könnyebbé válik a feladat (hiszen így könnyebb ritmikailag odaillő szavakat találni), de egyre kreatívabbá is, hiszen ilyenkor már arra is kell törekedni, hogy a szövegnek a pusztán névfelsoroláson túl értelme, jelentése legyen, hogy az egyes jelzők vagy cselekvések valóban kapcsolódjanak a versben szereplő nevekhez, személyekhez.

II. Három vers az Arany János-hatástörténetből

Az iskolában viszonylag ritkán érvényesített, de érdekes szempont egy költő utólagos befogadásának, recepciójának, kultuszának vagy átértelmezésének vizsgálata. Nyilvánvalóan azért, mert ahhoz, hogy erről érdemben lehessen beszélni, jól kell ismerni az eredeti korpuszt, erre pedig nincs nagy esély a közoktatásban. Amiért mégis érdemes ezt a szempontot nagynéha elővenni, az a gondolat, hogy megtanítsuk: az egyes szerzőknek és műveknek nincs egyetlen öröktől meglévő és rögzített értelmezése, hanem értelmezései vannak, időnként háttérbe, időnként előtérbe kerülő tartalmi, s minden értelmezés ki van téve az értelmező saját korának, világnézetének, saját kora kérdéseinek és válaszainak, ideológiáinak és értékvilágának. Ennek a gondolatnak néhány megtapasztalása pedig lehetőséget ad arra, hogy az értelmező diák a maga értelmezésére is úgy tekintsen, mint egy lehetséges, saját kora, tanulmányai, személyisége, tapasztalatai és világlátása által meghatározott értelmezésre.

Ez a szempont zömmel olyan szerzőknél szokott előkerülni, akik megítélésében és értelmezésében komoly viták, ideológiai csatározások voltak, politikai állásfoglalások ütköztek. A Petőfi-recepció hallatlanul gazdag, az Ady-értelmezések és viták sora végtelen, József Attila ideológiai kisajátításának izgalmas és jól nyomomon követhető története van. Hozzájuk képest Arany megítélése és értékelése alig-alig változott az elmúlt másfél évszázadban. Persze vannak hangsúlykülönbségek, van, aki a lírikus Aranyt állítja középpontba, van, aki az epikust. Vannak értelmezők, akik szerint a népiesség kiteljesedését kell benne látnunk, és vannak, akik a modern líra előfutárát fedezik fel benne. Vannak, akik egy még biztos világnézet és értékrend megfogalmazóját látják benne elsősorban, és vannak, akik a tragikum és irónia kettősségének játékát érzik életműve legmeghatározóbb vonulatának. Ám az látható, hogy ezeknek a véleményeknek a távolsága messze nem olyan szélsőségesen nagy, mint sok más költőé. Aranyt mindig és mindenki a legnagyobbak között tartotta számon, sem viták, sem trónfosztások nem kísérték a recepcióját.

Nem ilyeneket lehet tehát a róla szóló versekben megfigyelni, inkább azt, hogyan és miért fordulnak hozzá az utódok. Három egymástól távoli példát állítok egymás mellé. József Attila *Arany* című verse egy klasszikus modern költő alkotása. Orbán Ottó *Arany Jánoshoz* című versében egy igazi neoavantgárd szerző szólal meg, Kovács András Ferenc pedig posztmodern költő. József Attila versét 1929 őszére datálhatjuk, Orbán Ottó 1980-ban írta elemzendő versét, Kovács András Ferencé pedig az 1994-es *Manótánc* című kötetben olvasható.

József Attila ritkán írt kortársaihoz, más költőkhöz verseket, legfeljebb csak egyet-egyet Adyhoz, Kosztolányihoz, Juhász Gyulához, Thomas Mannhoz, Illyés Gyulához, kettőt Babitshoz, de költészetére egyáltalán nem volt jellemző a „más költők”-kel folytatott eszmecsere. Ezzel szemben Orbán Ottó egész életművét úgy lehet felfogni, mint az elődökkel és kortársakkal folytatott szakadatlan párbeszédet. Kovács András Ferenc pedig minduntalan más alakokba bújik, mindenekelőtt költők alakjába, életműve több költői hagyomány folyamatos újraírása. Orbán Ottó többször is írt Aranyról (*Arany János a Múzeumkertben*, *Az öreg Arany*), Kovács András Ferenc szintén (*Vojtina vázlatfüzetéből* – habár ezt a verset Kányádi Sán-

dornak ajánlja a költő; *Arany János azt üzenete* – e vers megszólítottja pedig Madách Imre).

1.

József Attila: *Arany*

A versben alig van utalás Arany Jánosra, nem egyes verssorait, szavait vagy mondatait idézi meg József Attila, hanem költői magatartásának lényegét. Két elembe ragadható meg ez leginkább: az egyik az, hogy ha a harcnak, a hősiességnek, a nyílt politikai küzdelemnek a lehetőségei elzáródtak, akkor egészen más módon lehet élni és hatékonyan élni: teremni kell, ahogy ezt a természet, az élővilág, a növények teszik. A burgonya csöndes, felhalmozó növekedése, a csendes tájban termő föld ennek a magatartásnak a példái József Attila versében. A másik, hogy a költészet valamiféle közös talajból, közegből, természetből, földből nő ki, és azzal szervesen összefügg. Nem hűség ez, sokkal elemibb annál, mert nem tudatos erkölcsi döntés eredménye, hanem egy szerves összefüggés felismerése. A költő azt gondolja, amit a táj, a költő önmagában is *a puszta fia*, a vers megköti az időt, mint futóhomokot a fák és a házak.

Ennek az összefonódásnak és csöndes, termő növekedésnek a felismerését köti a vers Aranyhoz. S mint az utódok sokszor, önmagát, korát és nemzedékét mint e bölcsességre áhított mutatja be, ennek megtalálását, felismerését kéri a megszólított Aranytól. A jelen kifosztottságából (*a ház hely puszta, a kutya kóbor, a föld száraz*) kér útmutatást, biztatást, bölcsességet, érvényes magatartást. A *vagyonos Atyánk* megszólításban mintha mindenki közös atyjához fordulna, valakihez, aki mindenben elég bölcs, és bölcsessége magaslatáról, emberségéből lenne képes mindenkinek megnyugtató és érvényes, követhető magatartást mutatni.

2.

Orbán Ottó: *Arany Jánoshoz*

Hiába aposztrofálja a vers *zajos kofa-barcnak* az avantgárdot, a vers ízig-vérig a huszadik század az avantgárdtól áthatott világlátását és problémáit fogalmazza meg. Az atombomba megléte tudásának árnyékában szólal meg (*sugaraktól sebhe-lyes, gombafelhő*), az isten létét vagy nemlétét mint központi dilemmát említi, benne van minden közös *bukás* tapasztalata, és középpontjában az ember által felfedezni és formálni kívánt világ képe áll.

Arany Jánoshoz mint bölcs mesterhez, mint a pénz biztos arany- (Arany-) fedezetének garanciájához fordul. Nagyon rokon a József Attila-verssel, hogy önmaga világát Orbán Ottó is mint bajokkal teli, üres világot mutatja be, sőt, sokkal általánosabb, az emberiség egészének állapotára vonatkozó ez a negativitás. József Attilánál az olvasó egy nemzedéket, egy mozgalmat, egy országot lát a beszélő mögött, Orbán Ottónál az emberiség egészének állapotát. „*Századvég*”-et, fin de siècle-t, az emberiség egészének bukását, vergődését, kételkedését.

3.

Kovács András Ferenc: *Szénaillat*

E vers értelmezésénél bizonyára nem lehet eltekinteni attól, hogy a szerző a gyermekversei között tartja számon, gyermekverskötetben jelent meg, s mint ilyent nem vette föl válogatott verseinek nagyszabású gyűjteményébe, a *Kompletórium*ba sem. A vers gyermekvers mivolta indokolhatja a vers harmóniáját, megnyugtató, álmosító békéjét, csöndes idilljét is.

Ugyanakkor mindezek az elemek egyúttal egy huszadik századi Arany-verssé is formálják a szöveget. Egyszerre van benne a *Családi kör* családi idillje és a *Vásárban* alföldi szekerének képe. És miközben a vers nem Aranyhoz szól, hanem maga Arany János szólal meg benne, és beszél hamisítatlanul a 19. század közepéről, mégis azt érzi az olvasó, hogy benne van a szövegben mindaz a tudás, amit a költészet az előző másfél évszázadban, Arany óta felhalmozott: Weöres Sándor és Kányádi Sándor is, a szürrealizmus is.

A vers a *Családi kör* versformájában szólal meg, de úgy, hogy Arany hosszú sorait félbevágja. A *Családi kör* két vagy négy ütemű tizenkettesekben íródott. A felezőpontnál mindig van erős ütemhatár, de gyakran a hatosokon belüli ütemhatár ugyanolyan erős bennük. A Kovács András Ferenc-féle Arany-versben attól, hogy a versszakok hatszótagos sorokból állnak, felerősödik a hatosokon belüli ütemhatár jelentősége, mert nem szoktuk egyetlen ütemként olvasni a hatos sorokat. Ezt emeli ki a félrímes forma: merthogy verssoron belül sem szoktuk várni a rímetet, így a rímelő kétsorokat egybeolvassuk.

Orbán Ottó verse a *Toldi* versformáját használja. Az első sor feltűnően, szinte harsányan *Toldi*-parafrázis („Ég a sugaraktól sebhelyes föld arca” / „Ég a napmelegtől a kopár szík sarja”), majd ezt a ritmust és a párosrímes formát használja végig a költemény. Ez a legismertebb, a magyar olvasó emlékezetében leginkább megtapadt versforma (talán nem is csak Aranytól, de az egész magyar költészetből az egyik legismertebb, legotthonosabb).

József Attila is Arany-formát használ, mégpedig a már említett *Vásárban* című, kései Arany-vers formáját. Két ütemű tizenegyesekből áll, a sormetszet a hatosok után áll, nagyon emlékeztet a *Toldi* felező tizenketteseire a forma, de egy kicsit lelassítja az a szünet, amit az ötösök kiegyenlítésére az egyes verssorok végén tartunk. Bölcs, szemlélődő, elmélázó, önreflektív vers a *Vásárban*, amelyhez méltán tud fordulni a saját – s nemzedéke – kifosztottságát panaszoló huszadik századi költő.

Mit is jelent e három vers alapján Arany János a magyar költészetnek? Természetesen csak három verset emeltünk ki, és azokat sem elemeztük alaposan, csupán néhány mozzanatot említhetünk. És mégis, úgy hiszem, elmondható, hogy Aranyhoz úgy fordulnak sokszor, mint a biztonságot jelentő atyához, mesterhez, aki mindent tud, aki segít eligazodni egy zűrzavaros világban. Ismerősek a képei, a világa, a verszenéje, és eligazodási pontot jelent a magatartása, a reflektáltsága, egyszerre meglévő belső biztonsága és bizonytalansága.